

# Soms ben ik de weg kwijt

---



Auteur: Fons Vandormael  
Oktober 2022

## Er is mist in mijn hoofd

Er is iets vreemds gaande in mijn hoofd, in mijn voelen. Ik ben 74 geworden. In al de jaren die voorbij zijn heeft mijn denken zich ontwikkeld en gevormd. Nooit blijven stilstaan, wel altijd open voor nieuwe vragen, nieuwe verhalen die op mij afkwamen. Ik heb filosofie en theologie gestudeerd en prachtige boeken gelezen, zowel vakinhoudelijke als fictieve. Ik heb talloze mensen ontmoet met wie ik in gesprek was over de meest fundamentele thema's van het leven. In heel wat projecten mocht ik meedenken en meeschrijven aan de zoektocht naar wat religie en geloof konden en kunnen betekenen. Gedurende 40 jaar lang heb ik studenten mogen initiëren in wat het Bijbelse verhaal voor jongeren kan betekenen. Aan de thuistafel was het denken over geloven nooit afwezig. Al jarenlang begeleid ik een *Filocafé* waar nagedacht wordt over vragen die er echt toe doen.

Eén sterke ervaring heb ik altijd met mij megedragen. Op een Paasmorgen, zo een 30 jaar geleden, waren we ons aan het klaarmaken voor de viering, toen één van onze drie pubers zei: "Ik ga niet mee", zonder uitroepteken, een gewone mededeling. Na wat aandringen door haar broer over respect voor je ouders, bleef zij bij haar beslissing. Het zou juist van gebrek aan respect getuigen wanneer zij schijnheilig zou moeten zijn. De conclusie van dat ochtendgesprek vat ik een beetje ongenueanceerd als volgt samen. De oudste zei: "Jullie hebben jullie verhaal aan ons verteld en jullie waarden aan ons doorgegeven. Laat mij nu mijn eigen leven uitbouwen en die waarden op mijn eigen manier proberen uit te leven". Onze oudste dochter zei: "Ik heb jullie verhaal losgelaten en ik mis het niet." Waarop onze jongste zei: "Ik heb het ook losgelaten, maar ik hoop dat het verhaal mij niet loslaat." Ik vermoed dat deze drie houdingen finaal ook de kern uitgemaakt hebben van mijn eigen denken. Ik ben 74 geworden en ben er nog niet klaar mee. Integendeel.

Ik heb wel gedachten, maar ik krijg ze onvoldoende in elkaar gepast om er een theorie die stand houdt uit op te bouwen. Ik bots tegen mensen op voor wie alles helder is, maar niet voor mij. Zij geven mij een ongemakkelijk gevoel, omdat hun stelligheid mij achter laat met vragen die mij blijvend uitdagen. Ik zou willen dat ik een synthese kon maken van alles wat ik in de loop der jaren verzameld heb. Maar nog altijd stel ik vast dat ik hier geen laatste woord heb.

## Waar is het mij om te doen?

Ik leef, ik beweeg mij doorheen dit leven in een werkelijkheid die mijn huis is. Ik zou deze wereld willen kennen, om uiteindelijk ook mezelf beter te kennen. Heel de

mensheid is vanaf zijn oorsprong op zoek geweest naar het ontsluiten van die mysterieuze werkelijkheid. Zowel in het oneindig grote als in het oneindig kleine hebben we zicht en inzicht gekregen op en in de bouwstenen van deze werkelijkheid en hoe deze in de loop van miljoenen jaren het huis geworden zijn waarin wij vandaag leven.

Gaandeweg is de mens ook zichzelf beter gaan leren kennen. Wat is de plaats van de mens in deze werkelijkheid en heeft hij daarin iets te doen, en wat mag dat dan wel zijn? Er heeft zich een vreemde ontwikkeling voorgedaan: het biologisch en filosofisch onderzoek hieromtrent hebben de mens in het middelste middelpunt van het leven geplaatst, maar tegelijk moeten we ook vaststellen hoe nietig deze mens is. Maar hoe klein ook, het IK dat op deze planeet leeft en rondzwerft, matigt zich de pretentie aan dat het het enige wezen is dat kan denken en daarom ook betekenis kan geven aan het leven en aan zichzelf.

Hoe klein en groots ik tegelijk ook ben, toch zoek ik ook naar een houvast in deze werkelijkheid. Zoals een schip verankerd wordt aan de zeebodem om overeind te blijven en niet op drift te geraken in de hevigste stormen, zo wil ook een mens een houvast hebben om te overleven in de grote turbulenties van het leven. Waarom heeft hij dat nodig? Omdat de ervaring leert dat in zovele situaties dit leven bedreigd wordt. Overal legt de mens zijn hand op, en dat lukt in vele gevallen uiterst goed, maar toch botst hij ook voortdurend op muren waarop hij zich te pletter loopt: in zijn relaties, in zijn gezondheid. In zovele ambities blijkt de mens zeer kwetsbaar te zijn, en vaak een definitieve verliezer te zijn. En hoeveel muren er ook gesloopt worden, tot nu toe is er één, die altijd het laatste woord over ons uitspreekt: de dood. Deze laatste ervaring laat de mens niet toe een definitief antwoord te geven op de vraag naar betekenis en zin van dit leven. Ondanks alles geeft hij zijn zoeken niet op.

Er was wel een antwoord dat ons kon troosten en ons rechthield: naast alle mythische figuren, was er een God, ver boven onze wereld en tegelijk soms bijna tastbaar, die alles ten goede kon brengen. In deze God waren wij verankerd, omdat wij 'geschreven zijn in de palm van zijn hand'. Deze God stond er garant voor dat het leven finaal als zinvol mocht ervaren worden. Zelfs de dood was niet het fatale einde van de mens en de mensheid. Maar die God is – voor velen – verdwenen uit onze bestaans- en verstaanshorizon. Vanaf de 15<sup>e</sup> eeuw hebben de filosofie en de wetenschap deze God naar de uitgang geleid, en is zijn plaats ingenomen door de mens zelf die de touwtjes in handen heeft genomen. De mens geeft betekenis en zin aan de dingen en manipuleert op een fijnzinnige wijze wat nog ontbreekt aan de wereld. Dit gaat zelfs zo ver dat de mens een nieuwe intelligentie 'geschapen' heeft, zo krachtig dat zij zelfs het denken van de mens zou kunnen overnemen. Artificiële intelligentie is stilaan hét instrument geworden om deze wereld tot voltooiing te brengen.

Wie of wat is dat mysterieuze in wie of waarin wij ons kunnen verankeren. Dat hebben wij neergelegd in verhalen of zoals wij dat vandaag noemen, in narratieven. Zij zijn een uitdrukking van wat wij aanvoelen als wat of wie zin geeft aan dit leven. In

die verhalen is de mens uitgegroeid tot een uniek wezen dat op deze aarde rondloopt. De mens heeft zich definitief losgemaakt van de materiële en immateriële zijnsvormen. Of dit gelukt is en definitief verworven, zal nog moeten blijken en wordt vandaag serieus in vraag gesteld.

Gaat het dan in deze verhalen om iets objectief of moeten we dat eerder als iets symbolisch zien? De symbolische interpretatie is vandaag de meest gangbare. Maar ze doet wel de vraag stellen waarheen dit symbolische verwijst.

Wie of wat houdt de touwtjes vast?

Sinds de mens zichzelf naar het middelpunt van de werkelijkheid gewroet heeft en de hemel leeggemaakt heeft, is hij uitgegroeid tot de meester-architect en meester-bouwer van het huis van de mens en van alles wat zich op en zelfs boven de wereld bevindt. Naarmate de wetenschappelijke inzichten groeiden en door ontegensprekelijke experimenten en toepassingen werden bevestigd, groeide ook de zelfverzekerdheid van de mensen. Kleine en grote denkers hebben ons op weg gezet, of althans toch willen zetten. Zij hebben ideeën ontwikkeld die de plaats van de mens in de kosmos opnieuw moesten omschrijven. En het gewone volk volgde en voelde aan dat de toekomst van de wereld en van de mens zelf in zijn handen lag.

Hun ideeën werden de nieuwe verhalen die de samenleving zouden gidsen. Allemaal geboren uit eenzelfde aanvoelen: de mens is de maker van zijn leven, de schepper van de ideale wereld, de ontwerper van zijn bestaan, de ultieme zingever.

3

---

Eén verhaal? Toch niet.

In wat volgt wil ik enkele van deze figuren in de aandacht brengen en wat licht werpen op hun inzichten en ideeën.

### **Ludwig Feuerbach (1804-1872)**

Onder indruk van de enorme wetenschappelijke vooruitgang wilde hij de mens weer terug op de aarde brengen. Ons heil ligt niet in een wereld boven ons, maar in onze handen.

Hij bande God uit ons denken als een projectie van de mens, ontstaan uit zijn verlangens, als een compensatie voor zijn beperktheid. Uiteindelijk, stelt hij, is God een illusie. Het wetenschappelijk denken zou ons bevrijden uit onze kleinheid en ons op weg zetten om een nieuwe beschaving uit te bouwen.

Ofschoon er velen zijn die het vaderschap opeisen van de dood van God, mag Feuerbach wel gezien worden als degene die deze gedachte heel sterk uitgewerkt heeft. Velen hebben zich in zijn spoor gezet en hebben verder gebouwd op zijn ideeën.

### **Friedrich Nietzsche (1844-1900)**

Nietzsche hield zich vooral bezig met de vraag hoe het nu verder moest met de mens. Wat zal er gebeuren met deze wereld nu zij geen ankerpunt meer heeft en

doelloos blijkt rond te tollen in de kosmos. Wat betekent het voor de mens om op zichzelf terug te vallen?

Hij ziet twee scenario's. In zijn verbeelding zag hij een 'supermens' (de Übermensch) die vanuit zijn machtsdrang boven de massa zou uitgroeien tot een held die zelf zijn waarden zou ontwerpen en daarvoor verantwoordelijk zou worden. Maar hij heeft het ook over de 'laatste mens', die de moed niet heeft om zijn leven in handen te nemen en daarom gedoemd is het mens-zijn terug te katapulteren naar het dierenrijk. Zonder verbeelding, zonder creativiteit en ambitie is het gedaan met de menselijke beschaving. Nietzsche voelt afschuw voor deze 'laatste' mens.

### **Karl Marx (1818-1883)**

Marx had een heel optimistisch mensbeeld. Hij geloofde dat zonder materialisme vanzelf een heilstaat zou ontstaan. Maar daarvoor moesten de maatschappelijke, en vooral economische omstandigheden veranderen. Geloof in God was hiervoor een groot obstakel. Het wordt gebruikt om mensen in de pas te laten lopen. Maar tegelijk gebruikten de slaven, zoals hij ze noemde, godsdienst ook als een drug om zich te verzoenen met hun onmacht. In zijn ogen zou de mens in staat moeten zijn om zich uit zijn egocentrische denkwijzen te ontworstelen. Dat vraagt moed, zowel van de onderdrukkers als van de onderdrukten. Vanuit die overtuiging kan leven zinvol zijn.

### **Gabriel Marcel (1898-1973)**

Hij wordt wel eens de eerste existentialist genoemd. In een wereld die beheerst wordt door wetenschap en technologie wordt het mysterie van het leven uitgehold. Dan wordt de mens als subject herleid tot een object en wordt het leven een verzameling van problemen en technische oplossingen. De mens verliest dan zijn plaats als zingever. Uiteindelijk leidt dat tot vernietiging van zijn zijn, en dat zou hij dan moeten beleven als een bevrijding waarin hij zich moet verheugen.

### **Jean-Paul Sartre (1905-1980)**

De eerste wereldoorlog stelt het vraagstuk over de zin van het leven heel scherp. Jean-Paul Sartre ontwerpt een atheïstische filosofie waarin de vrijheid en verantwoordelijkheid van de mens centraal staan. Bij zijn geboorte is de mens leeg. Het leven is absurd. Je geeft maar invulling aan die leegte door de keuzes die je zelf maakt. Hoe we dat doen, staat ons vrij.

Die vrijheid belast ons met een enorme verantwoordelijkheid: 'we zijn gedoemd tot vrijheid', zegt Sartre. Het is niet aan anderen om mijn leven te ordenen. Alleen mijn eigen keuzes zullen mijn leven betekenis geven. Doe je dat niet, dan bevestig je juist de zinloosheid van je bestaan.

### **Albert Camus (1913-1960)**

Camus is de filosoof van het absurde. Volgens hem heeft het leven van zichzelf geen zin. Daarom botst de mens, die eenheid en helderheid zoekt in de wereld, op de muren van het absurde. 'De wereld zwijgt hem toe'. De vraag dringt zich op: moet je

dan niet maar beter zelfmoord plegen? Waar anderen het onredelijke vergoddelijken, gaat hij er juist tegen in: juist in het verzet tegen het absurde kan vrijheid ontstaan. Dan kan menselijkheid ontstaan: leven is de passie om zich niet neer te leggen bij de zinloosheid en dat zinloze leven in handen te nemen en te koesteren.

### **Hannah Arendt (1906-1975)**

Als politiek filosofe richt zij haar pijlen op totalitaire regimes, die het vernietigen van de mens tot gevolg hebben. Zij ontmaskert deze systemen als dragers van een uitgesproken misprijzen voor individuen en bevolkingsgroepen die niet in hun ideologie passen .

Haar net ontdekte 'liefde voor de wereld' behelst alles wat in die donkere tijd ontbrak: Arendt is een vurige verdediger van een gezonde publieke sfeer, waarin mensen elkaar ontmoeten als gelijken. Pas in de openbaarheid van het politieke leven kunnen mensen zich uitspreken en zich aan anderen tonen, aldus Arendt, en daarin vinden zij hun vrijheid. De totalitaire regimes waren in haar ogen uit op de vernietiging van die publieke sfeer, die ons juist menselijk maakt.

### **Emmanuel Levinas (1903-1995)**

Levinas slaat een gelijkaardige weg in. Hij erkent het op zichzelf betrokken zijn als een noodzakelijke voorwaarde voor de menselijke ontplooiing, maar hij nodigt de mens uit daar tevens overheen te stappen. In de blik van de ander wordt de mens uitgedaagd om verantwoordelijkheid tegenover zijn medemens te nemen. In het gehoorzaam zijn aan de ander krijgt het leven zin. Daarom schrijft hij 'ander' vaak met een hoofdletter. Wie zich opsluit in zijn ego kan niet ten volle tot leven komen.

In het spoor van Levinas hebben talloze denkers dieper nagedacht over dit personalisme, waarvan hij een eminent vertegenwoordiger was. In dit mensbeeld wordt een mens niet herleid tot een individu, dat opgesloten zit in zichzelf. De mens is een persoon, die als een integrale eenheid in het leven staat en handelt. Vanuit zijn vrijheid is hij gericht op de medemens. In die relatie breekt de zin van het leven door. In sommige uitingen van het personalisme ligt de kern van het leven in een humanistisch holisme, in andere is het ook betrokken op een persoonlijke God, als drager van de ultieme zin, die hij in de handen van de mens legt.

### **Van instituut naar instituut, van verknechting naar verknechting**

Ideeën, wereldbeelden, mensbeelden leven niet in een ijle ruimte. De geschiedenis toont aan dat zij meestal ingenomen worden door instellingen die zich beschikbaar stellen om ze verzamelen en te beschermen. Probleem van die instellingen is dat zij gaandeweg zichzelf niet meer als tussenfiguur maar als eigenaars van die ideeën gaan gedragen. Zij hebben de relatie tussen mensen en hun levensbronnen doorgeknipt en vervangen door een relatie van de mensen met het instituut. Dat dit tot vervreemding leidt is daarvan het gevolg.

Kerken hebben zich daaraan schuldig gemaakt. Ondanks de goede bedoelingen en het prachtige werk dat zij geleverd hebben, hebben zij er zich ook toe laten verleiden om zich op de stoel van God te zetten en alle gezag naar zich toe te trekken. Gehoor geven aan God is gehoorzaamheid aan het instituut geworden. Velen in de Kerk hebben zich in de bovenwereld geïnstalleerd. De verhevenheid van het instituut maakt het gesprek met de mensen 'uit de onderwereld' moeilijk tot onmogelijk.

Toen het ik-tijdperk aantrad werd de markt gezien als de ontmoetingsplaats waar individuen op een adequate manier met elkaar in overleg konden gaan, om zo de samenleving op een rechtvaardige manier te organiseren. Hoe dit geëvolueerd is, maakt het neoliberalisme ons elke dag duidelijker. De vrijheid, het label van het liberalisme, is vandaag een instrument van onderwerping en manipulatie geworden, met als bijkomend probleem, dat het zijn rol in alle anonimiteit speelt, waardoor controle bijna onmogelijk is.

### Amor fati – amor mundi

De term 'amor fati' wordt vooral gekoppeld aan het denken van Friedrich Nietzsche: "de mens die die zich weigert neer te leggen bij de banaliteit van zijn bestaan, moet het leven in handen nemen. Hij moet het lot, ook wanneer het zich als noodlot aandient, omarmen.. Zijn devies is: 'leef zo dat je dat leven ook opnieuw zo zou willen leven'.

De term 'amor mundi' is vooral via Hannah Arendt tot ons gekomen. Samengevat komt het hier op neer: 'omarm het leven en engageer je in die wereld'. Haar oproep is : 'omarm het leven, neem je verantwoordelijkheid, maak je keuzes en handel ernaar in de publieke ruimte'.

Amor mundi, 'liefde voor de wereld', behelst de zorg om de pluraliteit, de bereidheid om samen te leven met andersdenkenden en vreemden met wie we de wereld delen.

### Welk spoor wil ik volgen?

Ik herken mezelf in de verschillende mensbeelden die ik hier geschetst heb. Ik heb geen sluitend antwoord op de vraag welke weg de meest zinvolle is. Ik heb weet van de absurditeit, niet alleen in de wereld, maar soms ook diep in mezelf. Ik ervaar zin in mijn bestaan, maar ik ervaar ook veel onzin.

Ik sleep mijn anker met me mee en probeer het ergens vast te haken. Maar het is niet altijd vaste grond die ik voel. Twee sporen spreken mij het meest aan.

Camus vraagt mij de absurditeit te erkennen, maar er mij niet bij neer te leggen. Ik moet daarvoor geen held worden, maar tegen beter weten in, telkens opnieuw rechtstaan en zoals Sisyphus de steen opnieuw de berg oprollen en geloven dat mijn menselijke waardigheid groter is dan de steen die naar beneden dondert en er van uitgaan dat de steen ooit verpulvert door de kracht van mijn inspanning.

Levinas is voor mij intellectueel en moreel de gids die mij het dichtst nabij is. Maar ik besef ook dat de verantwoordelijkheid waartoe hij mij uitdaagt, geen vanzelfsprekendheid is. Wat mij in zijn denken het meest aanspreekt is dat de a/Andere, de god-mens, mij tegemoet treedt met maar één uitdaging: treed uit jezelf en maak leven mogelijk. Het hoeft niet te gebeuren met grote gebaren. De kleine goedheid is voldoende. Wanneer ik dat aandurf, dan zal ik mens worden. Dan zal mijn anker harde bodem vinden.

Hannah Arendt houdt mij voortdurend wakker. Zij stelt dat een mens steeds opnieuw kan beginnen. Dat moet ik dan maar durven.

